

Hvad er det evangelisk-lutherske i liturgi og ritual? Refleksioner fra arbejdsgruppen om dåb og nadver

Af faglig sekretær, ph.d. Nete Helene Enggaard

I januar 2017 nedsatte de danske biskopper tre fagudvalg med det formål i en to-årig periode at arbejde med 1) gudstjeneste, 2) sakramenter og 3) autorisation. Det

Teologiske Fakultet i København yder videnskabelig understøttelse af arbejdet i gruppen vedrørende dåb og nadver, der er sammensat af repræsentanter fra de teologiske forskningsmiljøer i København og Aarhus, Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter samt præster og organister.

Ifølge sit kommissorium har arbejdsgruppen om sakramenter, hvor jeg fungerer som sekretær, til opgave at medvirke til de tre gruppers samlede arbejde med en gennemtænkning og drøftelse af sakramenterne, historisk, aktuelt, liturgisk og teologisk, for at besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng. Arbejdsgruppen skal under inddragelse af nyere forskningsvinkler og tilgange til liturgi bidrage med en teologisk re-

fleksion over bl.a. nutidens nadversyn og -praksis.

Nogle af de spørgsmål, der diskuteres i arbejdsgruppen, handler om kirkens forpligtelse på reformatorenes liturgiske afgørelser: Bør man, som i vores nabolande, overveje at føre nadverliturgien i nærheden af dens oldkirkelige forlæg? Er nadveren et rum for tilsigelsen af syndernes forladelse til den enkeltes anfægtede samvittighed eller udtryk for en kollektiv taksigelse, måske med social-etiske implikationer? Hvor ligger vægten 'evangelisk-luthersk' set, og hvordan harmonerer dette med den folkelige og folkekirkelige virkelighed, hvor nadveren i højere grad er et skelsættende end et fællesskabsstiftende sakramente?

Med nedsættelsen af de liturgiske arbejdsgrupper har biskopperne ønsket, at fag-faglige udvalg skal arbejde med de relevante spørgsmål for at formulere tre rapporter, der kan anvendes som grundlag for en bred folkekirkelig drøftelse af autorisation, gudstjeneste og liturgi.

I det følgende skitserer jeg i kort form udviklingen frem til den nye gudstjene-

steordning i 1992. Derpå opridser jeg de forskningsdiskussioner, der med begreber som ord/kult, kerygma/eukaristi, tiltale/taksigelse – eller passiv/aktiv – knytter sig til drøftelsen af luthersk nadverliturgi og -teologi. De forskellige tilgange til nadveren har at gøre med den teologiske distinktion mellem guddommeligt og menneskeligt, mere specifikt med menneskets rolle som rent modtagende (*mere passive*) over for Gud.

Gudstjenesteordningen 1992. Højmes- sen som enhed af ord og sakramente

Gudstjenesteordningen 1992 betød for nadverens vedkommende et nybrud i dansk kontekst. Nu blev nadveren – efter rundt regnet 300 år – igen en del af den faste højmesseliturgi, ligesom der blev givet mulighed for at vælge mellem tre forskellige nadverritualer: a) “Kære Kristi venner”, b) “Opstandne Herre og Frelser” og c) “I kor med alle engle”.

Den nye ordning er resultat af de liturgiske diskussioner, der i Danmark fandt sted især ved slutningen af det 20. århundrede. I 1912 blev det nuværende nadverritual b indført. Som alternativ kunne dog også bruges indledningen “Kære Kristi venner”, der i 1992 optræder som nadverritual a. På daværende tidspunkt havde ritual a, der tydeligt følger Luthers *Deutsche Messe* fra 1526, siden Kirkeritualet i 1685 været stort set enerådende. Biskopperne ønskede med 1912-ordningen at bryde med den formanende og belærende linje, der var blevet dominerende i dansk nadverpraksis. Gudstjenesteordningen 1912 markerer et ønske om at vende tilbage til ‘den gamle kirkes rige arv’; som konsekvens heraf måtte nadverens forvaltning være båret

af “Tilbedelse, Tak og Bøn” (*Forslag til Ritualer*, 1910). Det nye b-ritual, der bl.a. genoptog de gamle led *Sursum Corda* (“Opløft Jeres hjerter”), *Sanctus* (“Hellig, hellig, hellig er Herren”) og *Benedictus* (“Velsignet være han, som kommer”), indvarslede en restaurerende linje, der – med nedslag i *Prøveritualbogen* (1963) og *Foreløbige ændringer i Ritual- og Alterbog* (1973) – fandt sin kulmination med det udvidede ritual c i 1992.

De liturgiske diskussioner i denne periode, der var repræsenteret af skikkelser som K.E. Skydsgaard, R. Prenter og C. Thodberg, kom i særlig grad til at dreje sig om forholdet mellem ord og kult eller kerygma og eukaristi: taksigelse. Med de liturgiske forslag fra 1963 og frem til 1992 var der åbnet en linje i dansk nadverpraksis tilbage til den oldkirkelige forståelse af nadveren som taksigelses- og lovprisningshandling; en forståelse, der også findes i den i dansk kontekst noget oversete lutherske gudstjenesteordning fra 1523, *Formula missae*.

Nyere Lutherforskning: Kerygma og eukaristi – det soteriologiske ‘mere passive’?

Siden 1992 er nye forskningsvinkler og erkendelser kommet til inden for eksege, liturgividenskab, kirkesociologi og nyere Lutherforskning, der sætter spørgsmålstegn ved den efterreformatoriske tradition og dens selvforståelse. De aktuelle diskussioner drejer sig blandt andet om forholdet mellem Luthers to gudstjenesteordninger fra 1523 og 1526, der i dag med afsæt i begreber som gave, reciprocitet og socialitet læses i lyset af Luthers nadverteologiske skrifter fra 1519 til 1527/28.

Luther skrev to gudstjenesteordninger, som han forestillede sig skulle fungere side om side. *Formula missae* 1523 er en latinsk messe, hvori de gamle led Sursum Corda, Sanctus/Benedictus og Agnus Dei indgår. Luther lader indstiftelsesordene, der i 1523 kan siges sagte, omkransede af en indledende takkebøn og Sanctus/Benedictus, der følger *inden* uddeling og måltid. I forhold til de middelalderlige forlæg er *Formula missae* forholdsvis konservativ; Luthers kritik handler i 1523 om den romerske messekanon og den markante offerterminologi, der modsvarer messeoffertanken. Messeofferet modsiger ifølge Luther troens og dermed nadverens væsen: “nadveren modtager vi, men et offer giver vi. Man kan ikke modtage og ofre de samme ting” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520). Nadveren er en gave, der i ord og elementer rækkes mennesket af Gud for at modtages i tro. Alt “det, der klinger af offer”, skal ud af nadveren (Luther 1523).

Luthers andet gudstjenesteskrift, *Deutsche Messe* 1526, har modsat *Formula missae* et tydeligt kateketisk og didaktisk præg rettet til de ’enfoldige lægfolk’: Messen holdes på tysk, de gamle latinske led er erstattet af salmesang, og indstiftelsesordene siges højt og tydeligt til folket. Nadveren indledes med en parafase af fadervor og en formaning om nadverens indhold. I *Deutsche Messe* er der ingen liturgiske led mellem indstiftelsesberetning og uddeling, måltidet, der følger umiddelbart efter indstiftelsen; Luther har nu fjernet den indledende takkebøn for at understrege indstiftelsesordenes karakter af løftes- og uddelingsord: de er levende tiltale, evangelium, der er henvendt til nadvergæsterne og fulden-

des i måltidet (Nielsen, “De tre danske nadverritualer”, 2018).

Ifølge den tyske kirkehistoriker D. Wendebourg, der har rettet en skarp kritik mod den restaurerende linje i flere protestantiske kirkesamfund, udtrykker *Deutsche Messe* en afgørende sondring mellem guddommeligt og menneskeligt: I sakramentet handler Gud suverænt med mennesket, initiativet er alene Hans, mens kirkens og menighedens rolle som rene modtagere af det guddommelige løfte i ord og tegn bliver tydeligt. Indstiftelsesord og måltid overgår i 1526 til at fungere som nadverens mål og fuldstændiggørelse; hermed får menigheden en ny markant betydning teologisk og liturgisk (Wendebourg 1997).

Wendebourgs læsning bryder med de mere liturgihistorisk – og økumenisk – orienterede tilgange, som har vundet indpas i 20. århundrede. Disse tolker Luthers gudstjenesteordninger som udtryk for et tab og en reduktion, hvormed Luther selv – med sin insisteren på indstiftelsesord og elementer – bliver negativt afhængig af de romersk-katolske fejludviklinger, han forsøgte at bekæmpe (fx Schmidt-Lauber, Dix): Polemikken mod enhver gerningsretfærdighed levner ikke plads til nogen form for menneskelig aktivitet, men udelukkende til Guds. Konsekvensen er ifølge disse fortolkere, at den afgørende eukaristiske dimension i nadveren tabes. Det drejer sig om selve kernen i det, der i oldkirken blev udtrykt i et omfattende liturgisk forløb, hvori menigheden under bøn, tak og lov frembar skabelsens gaver til velsignelse fra Gud (Nielsen, *På den første dag*, 2017).

Flere nutidige forskere peger dog på et eukaristisk potentiale i Luthers nadver-

teologi og -liturgi, der har at gøre med Luthers forståelse af kommunikationen mellem guddommeligt og menneskeligt, aktivitet og passivitet: Luther er ikke, som bl.a. den tyske forsker W. Simon har fremhævet, modstander af, at nadveren forstås i eukaristiske og endda offersemantiske kategorier, nemlig som menighedens taksigelses- eller selvhen-givelsesoffer: “Med tak, lov og ære over for Gud bringer han [den kristne] det største offer, den højeste gudstjeneste og den herligste gerning, nemlig et takoffer!” (Luther 1530; Simon, “Worship and the Eucharist in Luther Studies”, 2008). I fx *Sermon om det nye testamente* (1520) beskriver Luther nadveren som en ’selv-ofring’, her ofrer de troende “sig selv” og “alt, hvad de har” sammen med Kristus; i nadveren overgives menighedens “bøn, tak, lov og dette vort offer af os selv” til Kristus med en fast tro på hans løfte: “Denne tro udvirker visselig, at Kristus antager os, frembærer os selv, vor bøn og lovprisning og også giver sig hen for os i himlen” (Luther 1520).

Af de sidste citater fremgår, at nadveren for Luther også har en dialogisk – reciprok – karakter, idet Kristus og den troende her kommunikerer, giver, hvad de har og er, til hinanden. I Kristustroen sker kommunikationen mellem guddommeligt og menneskeligt både indvortes og udvortes; i troen forenes den kristne på én gang med Kristus i hans evige selv-hengivelse til Faderen i himlen – hvor Kristus “dagligt fremstiller og ofrer dem [sit legeme og blod] for os hos Gud for at erhverve os Naade” (Luther 1526) – og giver sig hen i kærlighed til næsten. Troen er ifølge Luther en gave, der mod-tages, men er også selv en given. Mod-

tagelsen af gaven har (som gaven selv) selvhengivelsens form. Taksigelse – bøn, tak og offer – er ikke udtryk for en menneskelig aktivitet, der skal udvirke noget hos Gud, men en kommunikativ modus, hvormed den troende i nadverfejringen modtager sakramentets gave, løftet, som den danske Lutherforsker Bo Holm har udtrykt i flere sammenhænge.

De nyere læsninger af Luthers nadver-teologi og -liturgi åbner retfærdiggørelseslæren for en ’helliggørende’ dimension. Troens aktivitet er eukaristisk defineret som taksigelse og selvhengivelse for Guds forudgående nåde i Kristus. Troen på løftet, der skænkes og modtages i nadveren, fastholder den afgørende soteriologiske skelnen mellem guddommeligt og menneskelig gerning, men åbner samtidig for at forstå kommunikationen mellem Gud og menneske i reciproke og sociale kategorier. Mennesket kan i Kristus-troen selv være giver – af sig selv – til Gud og næsten (Holm; Simon 2007).

Et spørgsmål til videre drøftelse handler om det, der blev dansk reformato-risk tradition, i forhold til tendenserne i forskning og beslægtede kirkesamfund: Vidner de danske nadverliturgier i yderste konsekvens om en umistelig (reformato-risk) indsigt, der i dag må gøres gældende over for reformatorerne selv, hvis den blivende forskel mellem Gud og menneske, sammenholdt med retfærdiggørelseslæren, skal fastholdes? De aktuelle diskussioner har ikke bare forskningsmæssig interesse; de vedrører også de tre danske nadverritualers teologiske implikationer og den nutidige drøftelse af antropologi, soteriologi og ekklesio-logi – der må komme til udtryk i ritual og liturgi.